

СЮЖЕТИ АМАЗОНОМАХІЇ ТА ГРИФОНОМАХІЇ В АНТИЧНІЙ ТОРЕВТИЦІ

Розглядається серія виробів античного мистецтва зі сценами битви амазонок.

К л ю ч о в і с л о в а: Північне Причорномор'я, скіфо-античне мистецтво, торевтика, амазонки, амазономахія, грифономахія

Міфологічні та історичні сюжети на воєнну тематику належать до числа найпоширеніших у мистецтві античного світу. Вельми популярними і тому часто зображуваними були епізоди Троянської війни, учасниками якої, за свідченнями давніх авторів, були й амазонки. Ці батальні сцени відтворені на фризах багатьох громадських та сакральних споруд, у монументальній скульптурі, на різних за призначенням рельєфах, в оздобленні внутрішніх інтер'єрів приміщень, декорі парадного столового чи церемоніального посуду тощо. Така популярність сюжету амазономахії — битви між амазонками і грецькими героями, що ілюструє загальногрецькі міфи, не могла, очевидно, лишити осторонь і майстрів-торевтів. Останні досить швидко реагували на новітні віяння моди та враховували вподобання замовників. Отже тему битви з амазонками торевти використовували для декорування речей різного характеру та призначення. При цьому треба зауважити, що майстри не працювали на потік — їхні роботи, зазвичай, були оригінальними, і лише іноді вони створювали невеликі серії речей престижного характеру (як, наприклад, золоті обклашки піхов мечів чортотлицького типу чи комплект фаларів від кінських вуздечок з кургану Велика Близниця). На витворах торевтики сюжет битви з амазонками представлений двояко — грифономахії та амазономахії.

Сцени грифономахії. Головними супротивниками амазонок у цих батальних сценах виступають міфологічні істоти, представники нижнього (потойбічного) світу — грифони.

1. Серед добре відомих за публікаціями артефактів слід назвати, перш за все, золоту прикрасу *калафа* з поховання жриці Деметри (склеп 1) у кургані Велика Близниця на Боспорі. Пам'ятка датується другою половиною IV ст. до н. е. (Пругло 1974). Широка орнаментована стрічка (розмірами 10,0 × 26,0 см), що склада-

ється з тридцяти з'єднаних між собою золотих пластин, цілком передає форму цупкої основи (Мирошина 1983, с. 15). Її поверхню вкривають зображення сцени боротьби воїнів варварської подоби з грифонами. Композицію умовно розділено на шість груп — по 2—3 фігури (ОАК 1866, с. 21). У центрі? майже дзеркально розміщені дві пари персонажів — воїни відчайдушно захищаються від монстрів, що вчепилися в них передніми лапами із гострими пазурами (рис. 1). Один з вояків, спираючись лівою рукою на землю, заніс у правиці короткий меч для удару, другий, мабуть не встиг витягти меча, тому вільною лівою рукою ухопив чудовисько за шию, намагаючись задушити його. Між цими парами — постать грифона вліво. Далі по колу — група з трьох персонажів — з обох боків на воїна, що замахується сокирою, наступають дві істоти, причому в них відчувається деяка невпевненість, бо вони оглядаються (рис. 2, 1). На відміну від інших, фігури цих грифонів статичні, позбавлені натиску та агресії, ніби готові відступити. За ними група з вояка, що впав навколішки, проте лівою рукою він намагається ухопити грифона за шию, а правою — нанести знизу удар мечем. За його спиною грифон мчить від вояка, що утримує в руках короткий меч та піхви? (рис. 2, 2). А в протилежний від них бік тікає з поля бою вояк з мечем та маленьким місяцеподібним щитом, за яким женеться грифон (рис. 2, 3). Вбрані вояки в короткі широкі довгорукавні хітони, підперезані на талії, вузькі візерунчасті штани і короткі м'які чобітки, закріплені вузькими ремінцями. Причому хітони по-різному підперезані, різняться і пишній малюнок на штаних. Лише один із персонажів має ще й короткий плащ. Довге кучеряве волосся, розчесане на прямий проділ та сховане під гостроверхою шапкою з довгими клапанами, що розвіваються, ніби підкреслюючи стрімкі рухи персонажів. Зверху композицію обмежує стрічка з ов, знизу — стрічка меандру, прикрашена наклад-

Рис. 1. Золотий калаф з кургану Велика Близниця. Санкт-Петербург, Державний Ермітаж

ними розетками з блакитною емаллю. Прикраса оригінальна не лише за формою (це чи не єдиний випадок із суцільним золотим покриттям поверхні калафа), але й за технікою виконання, бо кожна фігура, зроблена у високому рельєфі, вирізана окремо і потім закріплена на основі золотими цвяшками (ОАК 1866, с. 21—22). При цьому найдрібніші деталі кожного персонажа (і антропоморфного, і зооморфного) ретельно пророблені.

Дійові особи на золотому калафі визначаються дослідниками по-різному. Традиційно сюжет на ньому трактувався як битва арімаспів чи скіфів з грифонами (Артамонов 1966, с. 117; Мирошина 1983, с. 15; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986; Райс 2009). Вбачають у супротивниках грифонів і амазонок (Строганов 1865, с. VI; Мачинский 1978, с. 137—138; Шауб 1987, с. 30; Скржинська 1997, с. 62). Останнє припущення здається більш правомірним через наявність на зображеннях кількох деталей. За сплюсненості рельєфного зображення, на ньому хоча й слабко, але все-таки помітні специфічні риси жіночої фігури. Крім того, в руках воїнів характерна зброя ближнього бою, в тому числі бойова сокира (Шауб 1987, с. 30). Особливою ознакою, характерною саме для амазонок, вважається і щит у формі півмісяця. Та й пози воїнів знаходять паралелі на численних зображеннях у згадуваних сценах амазономахії, добре проілюстровані вони і у вазописі (Fornasier 2001; Фиалко 2010). І, нарешті, найпереконливішим аргументом є той факт, що три фігури, передані у фас, зображені з двома очима (рис. 2, 1—3), в той час як арімаспи були одноокими і саме це вирізняло їх серед інших персонажів. Отже в головних дійових особах на

калафі слід визнати войовничих дів. Сутички амазонок з грифонами або ж вільне зображення протом амазонки, грифона і коня — досить популярний сюжет на боспорських поліхромних пеліках — складової супровідного реманенту, особливо характерного для поховальних комплексів Боспору другої половини IV ст. до н. е. Сюжет боротьби амазонок з грифонами (як власне й арімаспів з грифонами) ніс у собі ідею безсмертя — поразка воїна в сутичці з грифоном символізувала шлях через загибель до безсмертя. Вважається, що певною мірою цей сюжет перегукується зі сценами шматування тварин грифонами, добре відомими у витворах так зв. греко-скіфського мистецтва (Шауб 1983, с. 73).

2. Близька композиція сцени грифономахії прикрашає *таз* із набору бронзових речей, знайдених у насипі кургану Жирний поблизу Теміжбекської станиці (Краснодарський край). Таз, як і весь комплекс бронз, датується IV ст. до н. е. Великий (діаметр 70,0 см) плаский таз з гладенькими стінками та невеличким горизонтальним краєм не мав ручок. Посудина стояла на трьох литих високих (20,0—21,0 см) ніжках, оформлених у вигляді масивних лев'ячих (чи грифона) лап, закріплених бронзовими цвяшками. Зовні стінки посудини прикрашали накладні фігурні пластини (три чи більше), виконані в техніці високого рельєфу. Збереглося лише дві прикраси, вирізані за контуром малюнка (Анфимов 1966, рис. 1—4; Вахтина 2005, рис. 45). На кожній з аплікацій представлено по два персонажі. На одній з них зображено людську фігуру, що впала на коліна, голова її трохи закинута, правицею вона спирається на землю (здається, в руці була зброя, можливо, меч), а піднятою лі-

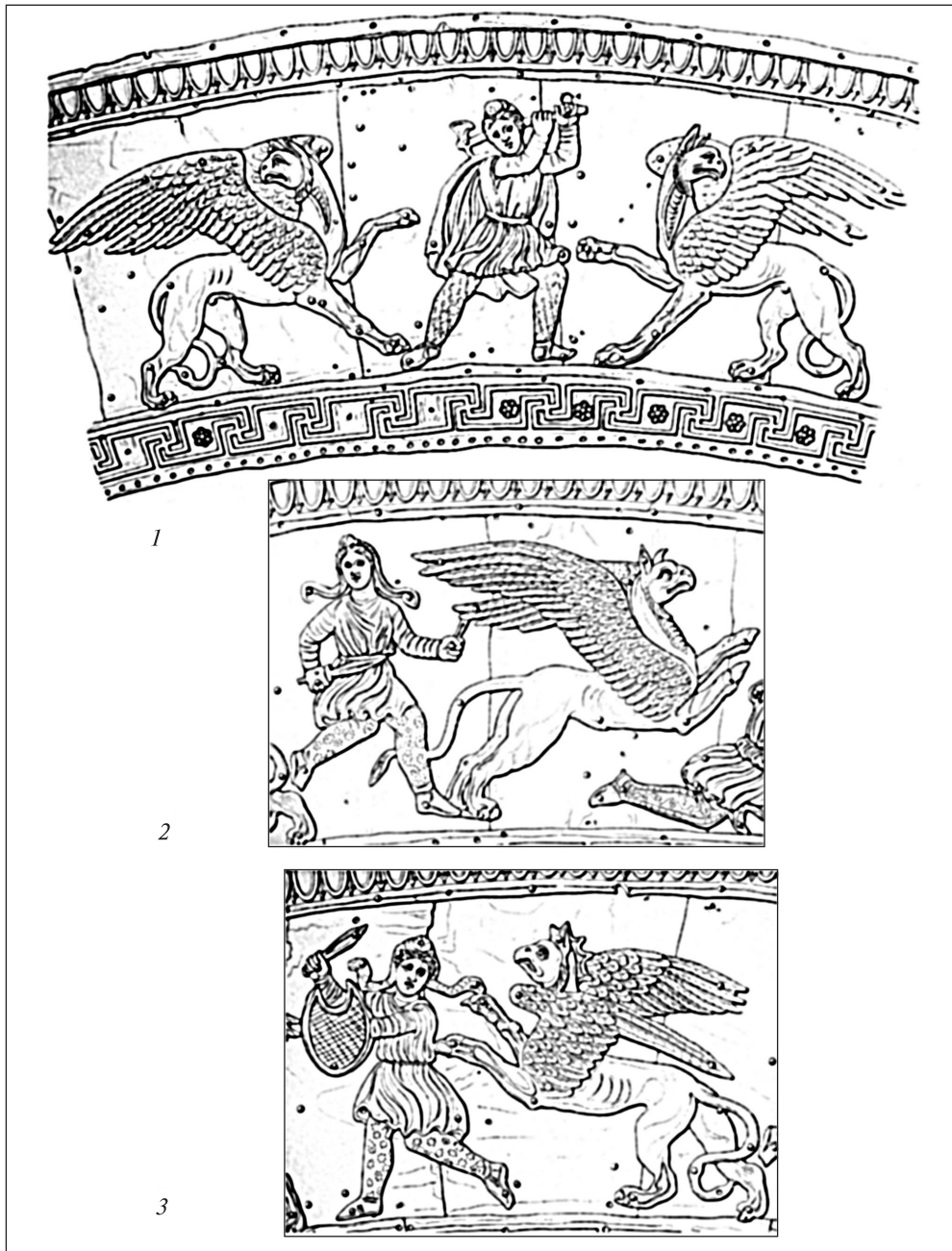

Рис. 2. Фрагменти орнаменту золотої прикраси калафа з кургану Велика Близниця

вою рукою слабо захищається від великого птахоголового грифона, намагаючись ухопити його за горло (рис. 3, 2). Атакуюча істота роззявила гострий дзьоб, розгорнула широкі крила і вп'яла гострі пазури лівої лапи в груди жертви. Вояк представлений босоніж, одягнений в короткий хітон з пишними складками, підперезаний на талії. Головний убір, що нагадує пов'язку, довге волосся, що спадає до плеч, браслети на руках і, нарешті, оголена права грудь не залишають жодних сумнівів у тому, що майстер зобразив жінку. Схожість цього персонажу із зображеннями на калафі з Великої Близниці та на серії розписних ваз дозволяють вбачати в ньому амазонку. На другій аплікації та-

кий самий грифон, стоячи на задніх лапах, шмагує спину загнужданого коня, що встав дибки, закинувши назад довгогриву голову (рис. 3, 1). Обидві пластини нібито складають дві окремі групи, проте явно об'єднані єдиним сюжетом. На відміну від сцен битви, зображених на калафі з Великої Близниці, Теміжбекський екземпляр характеризує певна статичність образів, що ніби підкреслює неминучість загибелі, що невпинно насувається на амазонку, а одночасно і на її коня.

Сцени амазомахії. В них наводяться епізоди воєнних сутичок амазонок із популярними героями давньогрецького епосу — Гераклом і Ахіллом — та грецькими гоплітами.

Рис. 3. Бронзові пластини — прикраси таза з кургану Жирний поблизу Теміжбекської станиці (Краснодарський край)

1. З того ж склепу кургану Велика Близниця, що і калаф, походить серія з двадцяти бронзових *фаларів* — прикрас кінської упряжі. На них теж зображені сцени бою, але тепер супротивниками амазонок виступають греки (Атлас... 1866, табл. 5). Фалари однотипні і трохи різняться розмірами (діаметр 8,7—9,4 см). Кожен з них представляє собою литий диск із загнутим усередину краєм, центральну частину якого прикрашає рельєф, виконаний в колі. На звороті — пара петель для кріплення. Сюжет репрезентований трьома варіантами, кожен з яких повторюється на шести екземплярах певного гарнітуру прикрас.

На *фаларі 1* представлені чотири персонажі — дві амазонки і два грецькі воїни (рис. 4, 1). Зображення умовно поділено на два рівні. У нижньому показані два переможених воїни. Зліва внизу, на спині, лежить амазонка. Її постать із закинutoю за голову правою рукою, зігнутою в лікті, без будь-яких ознак життя. Внизу праворуч — очевидно, поранений грек, який упав, але з останніх сил все ще намагається чинити опір, занісши правицю зі зброєю для удару. Через ліве його плече перекинтий плащ, складки якого створюють своєрідне тло. Майже дві третини сцени займають дві головні фігури — вершниця на загнuzданому коні та грецький воїн. Атлетичної статури молодий воїн оголений. Через ліве його плече перекинтий широкий у складку плащ, груди навскоси перетинає портупейний ремінь, на якому з лівого боку прикріплений меч у піхвах, на голові шолом. Праворуч від його правої ноги стоїть лук. Лівою рукою, на якій закріплений круглий щит, воїн схопив амазонку за волосся і намагається стягти її з коня. Поранена амазон-

ка сидить верхи на коні, який ще продовжує рух, оглядаючись на хазяйку. Правою рукою дівка намагається вирвати стрілу, що втрапила їй у правий бік, а піднятою лівою рукою схопилася за руку супротивника. Грек лівою ногою майже топче вбиту амазонку. Обидві амазонки одягнені в легкі підперезані хітони, що підкреслюють струнку статуру. На ногах високі чобітки зі шнурівкою спереду. У верхній частині оголена права грудь, кругла фібула скріплює плащ. Тлом для центральних фігур є широкі складки плащів, що розвіваються за їхніми спинами, і гілки з довгастим листям.

На двох інших варіантах блях усі воїни піші. На *фаларі 2* представлені три персонажі — дві амазонки і грецький гопліт (рис. 4, 2). Чоловіча фігура займає центральну частину зображення. Воїн у шоломі, хітоні, поверх якого одягнена кіраса, ноги наче захищені кнемідами; за спиною широкими складками спадає плащ. Він наступає на амазонку, яка зображена в лівій частині поля. У лівій, трохи відведеній назад руці він тримає круглий щит, права рука з мечем занесена над головою для удару. Амазонка відступає, корпус її розвернутий в протилежний від супротивника бік. Ніби озирючись, вона прикривається від удару щитом, піднятим у лівій руці, у правиці — спис, спрямований вістрям до супротивника. Дівка вдягнена в м'який гостроверхий головний убір з довгими бічними клапанами, що розвіваються, легкий короткий хітон, підперезаний на талії, і високі чобітки. Через ліву руку перекинтий плащ. У нижній правій частині пластини, фактично в ногах чоловічої постаті, розпростерта на землі друга амазонка. Вона наче намагається підвестися на лікті лівої руки, в якій тримає щит.

Рис. 4. Бронзові фалари з кургану Велика Близняця: 1–3 — відповідно фалари 1–3

Правиця, ймовірно, піднята, проте, погана збереженість фалара не дозволяє стверджувати це напевно. Одягнена ця амазонка так само, як і її подруга. Акцент у цьому випадку зроблений на фігуру воїна, що перемагає, а вся сцена розгорнута ліво.

На фаларі 3, як і в попередньому випадку, теж представлені три персонажі — дві амазонки і грецький воїн (рис. 4, 3). Композиційний ряд практично повторюється, але сцена цієї пластини розгорнута дзеркально (праворуч). У центрі — оголений воїн. Його могутній торс навскіс перехоплює портупейний ремінь, за спиною розвівається довгий у складки плащ. У лівій руці він тримає перед собою круглий щит з емблемою, у піднятій правиці — спис, націлений на амазонку, що опинилася практично під його ногами. Вона ще намагається підвестися, спираючись на ліву руку, чинить опір — права рука стискає короткий меч, занесений над головою для удару. За спиною грека друга амазонка. Поза її фактично повторює поставу лівої амазонки на попередньому фаларі, але тут вона показана майже в горизонтальному положенні. Одяг воївниць однаковий — м'які головні убори з довгими клапанами, красиво драпіровані легкі короткі хітони, підперезані на талії, плащі та високі чоботи. Всі екземпляри вирізняє ретельне опрацювання дрібних деталей. Коло аналогій (типологічних і стилістичних) дозволяє визначити час виготовлення цих прикрас кінської зброї другою половиною IV ст. до н. е. (Трейстер 2001, с. 252–256). Композиція, моделювання та стилістичні особливості зображень на фаларах дозволяють вбачати в них руку одного майстра.

2. Співзвучна з фаларами і серія з трьох ідентичних золотих *обкладок піхов мечів* з курганів Чортотлик, Чаян і Восьмого П'ятибратнього із зображеннями багатофігурних батальних сцен. Ці знахідки датуються 340–320 рр. до н. е.

(Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 105, кат. 191; The Metropolitan... 1987, fig. 59–60). Зображення трактується як ілюстрація епізоду грекоперської битви при Марафоні (Мальмберг 1914) або Троянської війни (Раевский 1980). На пластині представлені 11 персонажів — дев'ять піших і два вершники, які скомпоновані в чотири або п'ять (якщо вважати окремо полеглого вершника з конем у кінці пластини) груп (рис. 5, 1). У цьому контексті цікаві для нас дві групи. У центрі пластини розташована пара воїнів (рис. 5, 2) — ліворуч атакуючий голпліт в широкому плащі, у випростаній вперед лівій руці він тримає великий округлий щит, у відведеній назад для удару правиці стискає короткий меч. Праворуч від нього — впала на коліна амазонка. Корпус її трохи відкинутий назад, лівою рукою вона спирається на землю, очевидно намагаючись утримати рівновагу, в піднятій правій руці затиснуте руків'я сокири, занесеної для удару. Незважаючи на шалений натиск супротивника, амазонка відчайдушно обороняється. Трактування персонажа ґрунтується не лише на позі воїна і зброї — сокирі з тонким руків'ям, характерним для передачі жіночих образів у батальних сценах, а й на іконографії цього образу. Йдеться про витончену фігуру з підкресленими грудьми (останні риси навмисно акцентовані в єдиного персонажа).

Замикає композицію фігура коня під сідлом, що скаче шодуху і тягне по землі пораненого (чи мертвого) вояка, який стискає ще в лівій руці повід (рис. 5, 3). Голова воїна знесилено повисла, правиця волочиться по землі. Вбрання цього персонажа таке саме як і в амазонки — короткий у складках хітон і м'яка шапка з довгими клапанами. Ця особа, очевидно, представляє повержену амазонку. Місцем виробництва золотих накладок піхов мечів так званої троянської серії вважається Боспор. Цілком вірогідно, що невелика серія цих

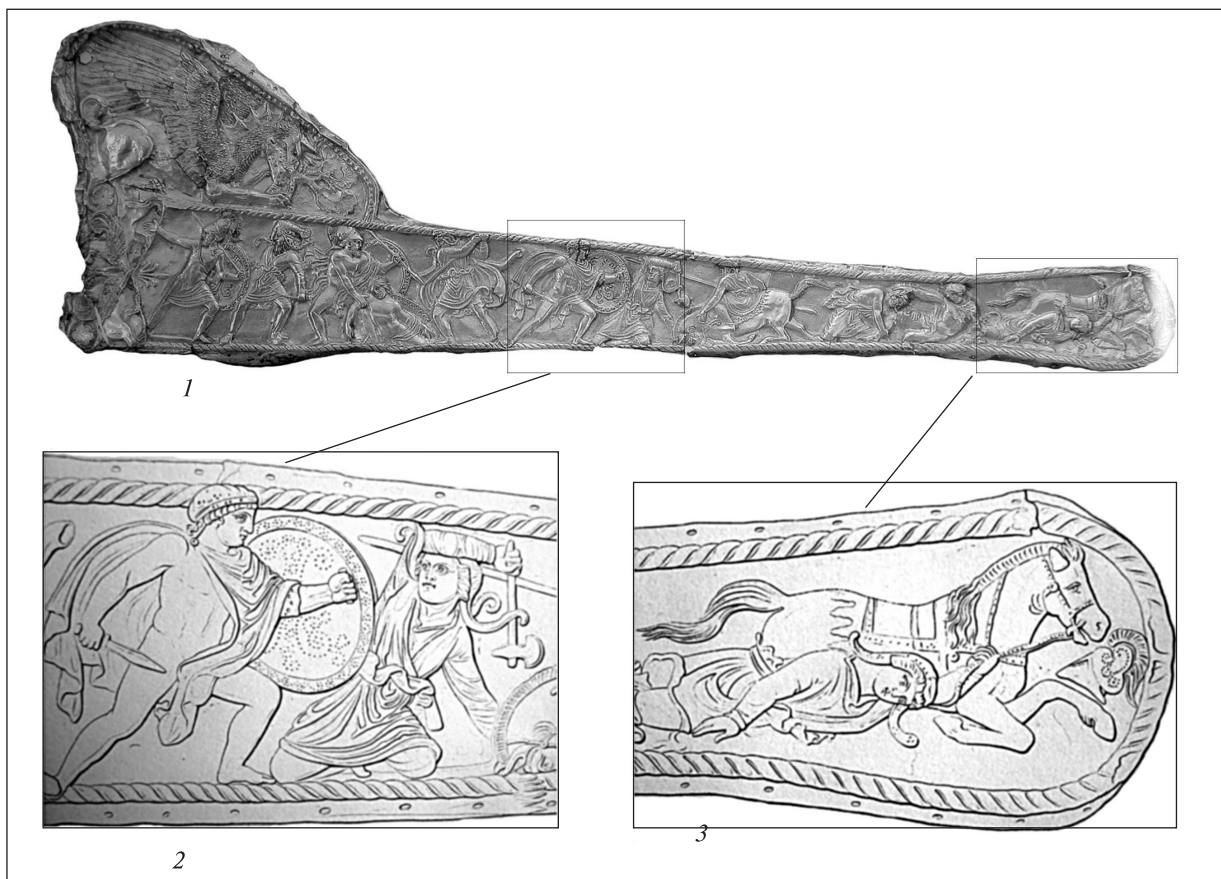

Рис. 5. Золота обкладка піхов меча із скіфського кургану Чортомлик, Санкт-Петербург, Державний Ермітаж: 1 — загальний вигляд; 2 — фрагмент центральної частини орнаментального фризу; 3 — фрагмент закінчення

золотих піхов була виготовлена за спеціальним замовленням чи то для подарунка високим особам, чи для церемонії нагородження представників воїнської верхівки, що особливо відзначилися в бою.

3. Рельєфні накладки зі сценами амазонок прикрашали також деякі деталі захисного обладунку. В Античному зібранні Базеля, Британського музею, Археологічного музею Палестрини другої половини IV — початку III ст. до н. е. зберігається кілька екземплярів бронзових пластин, що оздоблювали *наплічники кірас* (Walters 1899, pl. VIII, 39—40; Трейстер 2001, рис. 4—6; Treister 2004, рис. 4). Всі вони являють собою видовжені, близькі за розмірами пластини (іноді з фігурним краєм) з орнаментом, виконаним у високому рельєфі. Композиція побудована вертикально.

Пара пластин з Британського музею належить, вірогідно, до одного комплекту. Їхня висота 17,0 см, зображення дзеркально розгорнуті. На кожному рельєфі пара вояків (Галанина 1969, с. 100—101, рис. 4, 3, 4; Трейстер 2001, с. 258, рис. 5, 6). На прикрасі лівого наплічника (рис. 6, 2) більшу частину поверхні займає фігура в фас бородатого оголеного вояка

з атлетичним торсом рельєфно підкреслених м'язів. Голова в шоломі повернута до амазонки, яку він міцно вхопив за волосся. Лівою рукою чоловік тримає щит. Зображена праворуч амазонка в легкому вбранні з оголеною груддю, високих чобітках, простоволоса. Вона ніби намагається вирватися з рук супротивника, захищаючись щитом у піднятій лівій руці. Щит її чи не вдвічі менший за чоловічий. Корпус амазонки різко нахилений вперед, хоча й розвернутий у бік ворога. Під ногами амазонки валяються щит та лев'яча голова. Можливо, остання деталь за задумом майстра має позначати Геракла. На пластині правого наплічника схоже зображення (рис. 6, 1) — оголений бородатий вояк у шоломі та широкому плащі, що розвівається за спиною, лівим коліном упирається в корпус амазонки, а лівою рукою із закріпленим щитом ухопив її за волосся. Амазонка без зброї, в легкому підперезаному хітоні та високих чобітках.

Схожий настрій передає пластина з Античного зібрання Базеля (рис. 7), втім її відрізняють і розміри (12,0 × 9,2 см), і композиція з трьох фігур — грек б'ється з двома амазонками (Treister 2004, p. 213, fig. 4). Молодий ого-

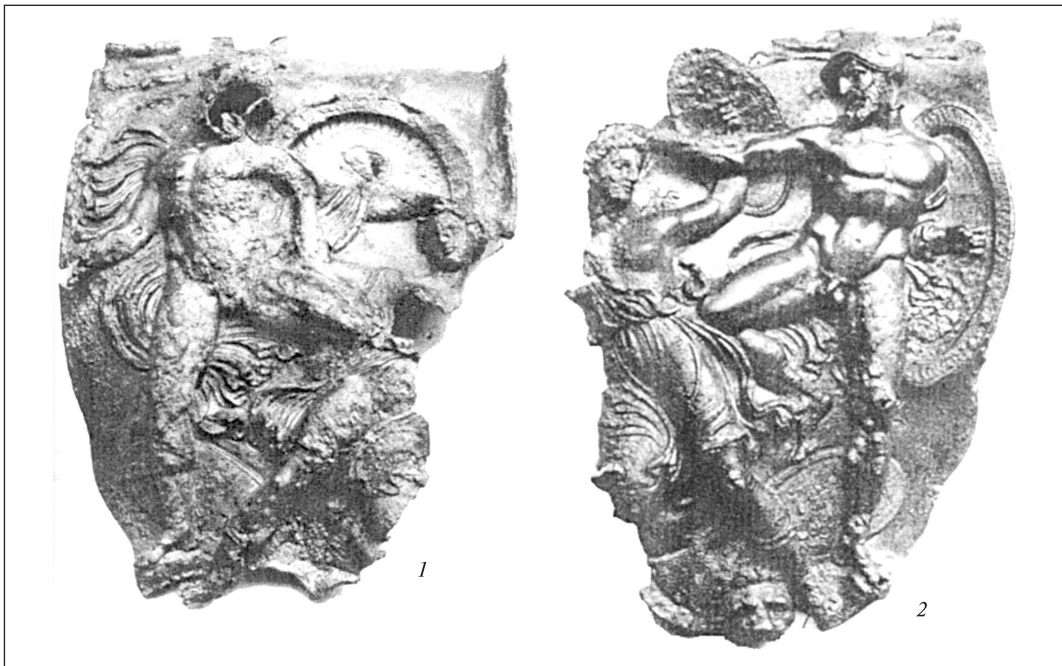

Рис. 6. Бронзові пластини наплічників кіраси із Сиріа (за: Трейстер 2001)

лений вояк у закинутому за спину плащі лівою рукою тягне за волосся амазонку, яка впала на коліна, а правою стискає меч. Обличчя його випромінює одночасно рішучість і презирство. Амазонка, впираючись правою ногою в землю, лівою рукою намагається послабити хватку нападника. Проте зброя її — щит і бойова сокира — та шапка валяються під ногами. Захистити подругу в цій скрутній ситуації намагається друга дівка, постать якої розташована на другому плані. Вона атакує грека — права рука з бойовою сокирою занесена над головою для удару, ліва тримає щит. Обидві жінки вдягнені в схоже довгорукавне коротке підперезане вбрання, вузькі штани та чоботи. Його доповнює гостроверха шапка. Вигляд персонажів інакший ніж на попередніх екземплярах, в той же час він перегукується з зображеннями на розписних вазах, особливо другої половини IV ст. до н. е. (Тугушева 2001, рис. 2; 3; 12).

Композицію сцен на пластинках наплічників, де задіяні два—три персонажі, зумовлювала форма доволі вузьких прямокутних пластинок. Цікаво, що практично в усіх випадках грецькі воїни показані в атаці, а амазонки — в позі захисту. Крім того, на них присутній так зв. «мотив хапання за волосся», покликаний, очевидно, підкреслити безнадійність становища поверженої амазонки і неминучий результат сутички.

4. Близьке до попередніх зображення прикрашає срібну скриньку, що зберігається в Античному зібранні Базеля (Blome 1999). Невеличка циліндрична коробочка (висота 4,7 см, діаметр

9,3 см) із дископодібною покриткою з золотим плакуванням. Зображення розміщене в круглому медальйоні, що вкриває майже всю опуклу поверхню покритки (рис. 8). Майстер зобразив фінальну сцену двобою амазонки й грецького вояка. Ліворуч — фігура оголеного молодого чоловіка в шоломі, з-під якого вибилися кучері, за спиною хвилями розвівається плащ. Воїн із зігнутою в коліні лівою ногою нахилився вперед до своєї супротивниці. В правиці він тримає однолезовий меч, лівою рукою вхопив дівчину за волосся. Амазонка впала навколішки, хоча лівою ногою вона намагається відштовхнутися від землі і встати. Голова її закинута назад, стан вигнутий. Лівою піднятою рукою вона тримає місяцеподібний щит, яким ще намагається захищатися. Правою рукою вона вхопилася за праву руку вояка. Легкий хітон амазонки в запалі сутички зісковзнув до її ніг і ледь тримається на лівому плечі, довгі кучері розметались навколо обличчя. Ця сцена демонструє, з одного боку, відверту зневагу і зарозумілість грека до супротивниці, з іншого — рішучість амазонки битися до кінця. Завершеності сцені надає виноградна лоза з пишним листям та важкими гронами, що оточує сюжет по колу.

Персонажі цієї сцени трактуються як Ахілл та цариця амазонок Пенфесілея (Fornasier 2010, р. 56). Шкатулка датується 230—220 рр. до н. е.

5. Схожі до оздоб обладунку та скриньки за трактовкою батальних сцен штамповані накладні рельєфи дзеркал. Один із них (діаметр 16,2 см) зберігається в колекції Державного Ермітажу (Галанина 1969, с. 102, рис. 5; Трейстер 2001, с. 260).

Рис. 7. Бронзовий наплічник кіраси з Античного зібрання Базеля (за: Трейстер 2001)

У правій частині рельєфу зображена фігура оголеного грецького воїна з плащем за спиною та великим щитом на лівій руці. Правою рукою він тягне за волосся амазонку, яка стоїть на колінах праворуч від нього. Корпус діви вигнутий, бо вона намагається вирватись, ухопившись лівою рукою за руку супротивника. На люстрі з Британського музею (діаметр 22,6 см) ліворуч зображений оголений воєць із щитом у лівій руці та коротким мечем у піднятій правиці. Праворуч від нього — амазонка з піднятими руками, в правиці вона тримає бойову сокиру. Діва вдягнена в короткий легкий підперезаний хітон, перевитий навколо шиї плащ, ковпак та високі чоботи (Walters 1899, № 296; Трейстер 2001, с. 259).

Більш оригінальною є накладка з колекції Античного музею в Берліні (діаметр 18,0 см). Цього разу майстер представив, імовірно, епізод дев'ятого подвигу Геракла, і його супротивницею виступає вершниця. Ліворуч зображений оголений герой, який замахується палицею на амазонку. Кінь її став дибки, а сама вершниця впала на землю. Всі екземпляри люстер, прикрашених сценами бою з амазонками, датуються в межах середини — другої половини IV ст. до н. е. (Züchner 1942, s. 52; Трейстер 2001, с. 259—260). Цікаво, що вико-

ристання цих рельєфів в якості накладок люстер вторинне.

6. Міфологічний сюжет, пов'язаний з дев'ятим подвигом Геракла, прикрашає чудовий *срібний глек*, що входив до складу сервізу срібного посуду із славнозвісного Рогозенського скарбу в Болгарії (Фол и др. 1988, с. 119, № 154). Високий глек (висота 14,3 см, діаметр тулуба 7,5 см) з відігнутими назовні вінцями, широкою петельчастою ручкою, що завершується атташем у вигляді віялоподібної пальметки, та широким дном (Николов 1986, рис. 154). Декор виконаний у невисокому рельєфі на широкому орнаментальному фризі, що вкриває майже весь тулуб посудини. Зверху його обмежують дві рельєфні стрічки ов, знизу — пара гладеньких валиків (рис. 9). Дно зовні прикрашене вигравійованою 16-пелюстковою розеткою. По суті, тут представлені чотири персонажі — Геракл та Іполіта, загнуданий кінь і рогатий грифон, розміщені по колу. Людські постаті становлять перший план, а сцена битви повторюється тричі. На другому плані — протоми здиблених тварин, якими фактично заповнено вільний простір між основними фігурами. Геракл зображений безбородим оголеним юнаком, спину якого, вочевидь, прикриває плащ з лев'ячої шкіри, що проглядає під зігнутою лівою рукою із затиснутою палицею з кривим закінченням. Правою рукою він намагається зірвати з Іполіти пасок. Фігура героя передана в русі вліво (від амазонки), хоча він ще ніби озирається на неї, проте мета поєдинку вже досягнута — пасок у нього в руці. Цариця в короткому легкому хітоні, боса, з розпущеним розсипаним за спиною довгим волоссям, двома руками тримає короткий спис, спрямований на супротивника. Її фігура, ніби відкинута назад, спирається на праву ногу, зігнута в коліні ліва нога піднята. Таким чином майстер, імовірно, намагався передати динамізм і напругу поєдинку. При цьому фігура і голова Іполіти повернуті до глядача (в бік від супротивника). Як аналогію з кола фракійських пам'яток можна навести близьке зображення Геракла, що прикрашало бронзовий шолом IV ст. до н. е., знайдений поблизу с. Гърло (Брезнішко) (Велков 1938, с. 434). В Несебрі знайдено фігуру амазонки, що б'ється, яку датовано III ст. до н. е. (Фол и др. 1988, с. 124). Орнамент рогозенської посудини підтверджує, що міфи про амазонак були добре відомі на периферії грецького світу і за його межами (Маразов 1985, с. 117). В цьому випадку йдеться про територію Фракії, де міфологічні сюжети, зокрема й описаний,

Рис. 8. Покришка срібної з позолотою скриньки з Античного зібрання Базеля

часто використовувалися місцевими майстрами (Маразов 1985а, с. 28; Николов 1986, с. 21). Розглянута срібна ваза з Рогозена, безумовно, належить до робіт фракійських майстрів IV ст. до н. е. і репрезентує варіант грецького міфу про викрадення паска Іполіти в місцевій фракійській інтерпретації.

7. Серед числа нещодавніх знахідок можна згадати *бронзову накладку* зі сценою амазонмахії, випадково виявлену в 2004 р. в Єлизаветівському могильнику, в районі курганної групи П'ять Братів. Нині зберігається в Ростовському обласному музеї краєзнавства. Знахідка являє собою прямокутну пластину розмірами 11,8 × 9,0 см з горизонтальним розміщенням зображень. Нижній край та верхній лівий кут обірвані і втрачені. На пластині представлені дві пари вояків, розташовані дзеркально (рис. 10). У нижній частині лівої половини зображена амазонка, що під напором грецького воїна впала на праве коліно. Проте діва відчайдушно захищається від нападника — вона ніби прикривається піднятою лівою рукою (зі щитом?), щоб нанести знизу удар коротким ме-

чем, стиснутим у правиці. Над нею буквально нависає оголений воїн у шоломі й з перекинутим через ліву руку коротким плащем. У лівій руці він тримає круглий щит, а праву руку зі зброєю (очевидно, мечем) заніс для фінального удару. У правій частині накладки симетричне зображення — вражена амазонка фактично в такій самій позі, що і перша (корпус її відкинутий назад, з упором на ліву руку), з тією лише різницею, що занесений для удару меч вона тримає в правій руці. Чоловіча фігура з піднятою правою рукою подалася вперед у пориві атаки. Воїн одягнений у короткий хітон та металевий панцир на зразок «мускульної кіраси» поверх нього і плащ. Голову його захищає коринфський шолом. Захисний обладунок доповнює великий круглий щит, який воїн тримає в лівій руці. Обидві амазонки вдягнені в однакові легкі короткі хітони з довгими рукавами, підперезані на талії, які добре підкреслюють стрункі фігури. Стиль і характер батальної сцени дозволив визначити час її виготовлення другою половиною IV ст. до н. е. (Копылов 2008, рис. 1, 2, с. 92). Асиметрич-

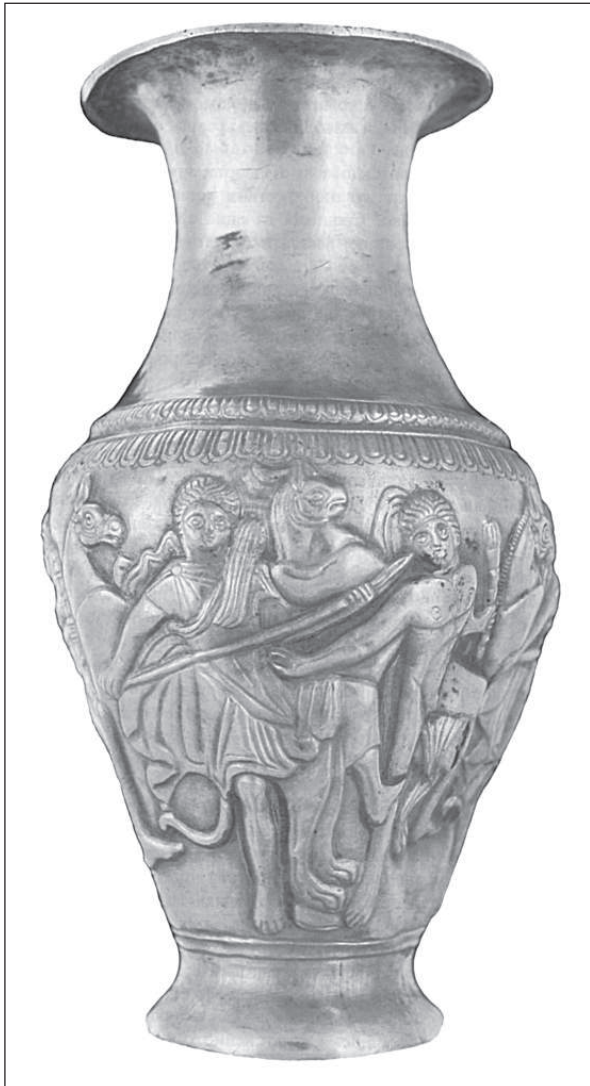

Рис. 9. Срібна посуда з Рогозенського скарбу, Болгарія

ність пластини, її нерівні краї і недбалість розташування отворів для прикріплення наводять на думку про повторне використання, можливо, пошкодженого предмета. В.П. Копилов висловив думку, що пластина вирізана з більшого бронзового листа, декорованого багатфігурною композицією. Через це окремі деталі рельєфних зображень (частина голови лівої амазонки, кисть правої руки правої амазонки і зброя в правій руці оголеного грецького воїна) ніби «не вмістилися» в межах орнаментального поля пластини.

На підставі умов знахідки пластина інтерпретована як деталь парадного кінського оздоблення, точніше, накладка на нагрудний ремінь коня (Копылов 2008, с. 93), що потрапила на цю територію як політичний дарунок скіфам від правителів Боспору (Копылов 2008, с. 96; 2009, с. 32). Дозволю не погодитися з таким ви-

значенням використання розглянутої пластини з кількох причин. По-перше, розміри пластини (11,8 × 9,0 см) явно не відповідають розмірам ремня — пластина мала б бути принаймні довшою, дорівнюючи приблизно ширині грудей коня, і дещо вужчою (дорівнюючи ширині ремня, чи навпаки ширшою, якщо йдеться про нагрудник). По-друге, пластина знайдена разом із сімома бронзовими круглими бляхами з отворами вздовж їхніх країв, призначеними для прикріплення до цупкої основи. Такі бляхи добре відомі в поховальних пам'ятках скіфів. Існує достатньо надійно аргументована думка, згідно якої подібні бляхи співвідносяться з пологами возів (Болтрик, Савовский 1991, с. 107). До того ж складені пологи возів, разом із металевим декором, зазвичай приховували десь у підніжжі насипу чи неподалік могили (можливо, на рівні тогочасної денної поверхні). По-третє, по периметру пластини щільно пробита значна кількість дрібних та нерегулярних отворів. Це наводить на думку, що спочатку вона була закріплена на якійсь не дуже міцній і в той же час рухливій поверхні, що призводило до проривання дірочок і, вірогідно, нитки. Для закріплення в пластині робили нові отвори, а з часом її перенесли на іншу, міцнішу і товсту поверхню, до якої приладнали бронзовими заклепками (рис. 10, 2). Тож, імовірно, елизаветівська пластина була частиною декору воза, де її помістили чи то у верхній («парадній») частині пологу, чи (що ймовірніше) на дерев'яну лагу повоза.

У сценах амазономахії торевти, втім як і майстри інших напрямів художньої культури, представляли учасників батальних сцен у різному вбранні. Амазонки завжди вдягнені. Частіше їхній костюм становить короткий хітон (іноді з оголеною груддю і плечем), підперезаний на талії паском. Іноді легкий одяг доповнюють шолом, полотняний панцир і високі зашнуровані чобітки. Рідше (переважно в елліністичний період) їхнє вбрання нагадує чоловіче східного (скіфського) типу. Статура воївниць ідеальна, без будь-яких фізичних вад і з досить розвиненими м'язами. Чоловічі персонажі часто показані оголеними. Вважається, що в бою грецькі воїни таким способом демонстрували ворогові свою мужність і презирство до смерті, але часто в одній батальній сцені поруч б'ються оголені і вдягнені вояки (рис. 10). Вбрання останніх, як правило, складають характерний довгий хітон і захисний обладунок: полотняний або металевий панцир, металевий шолом. Захисний обладунок доповнює вели-

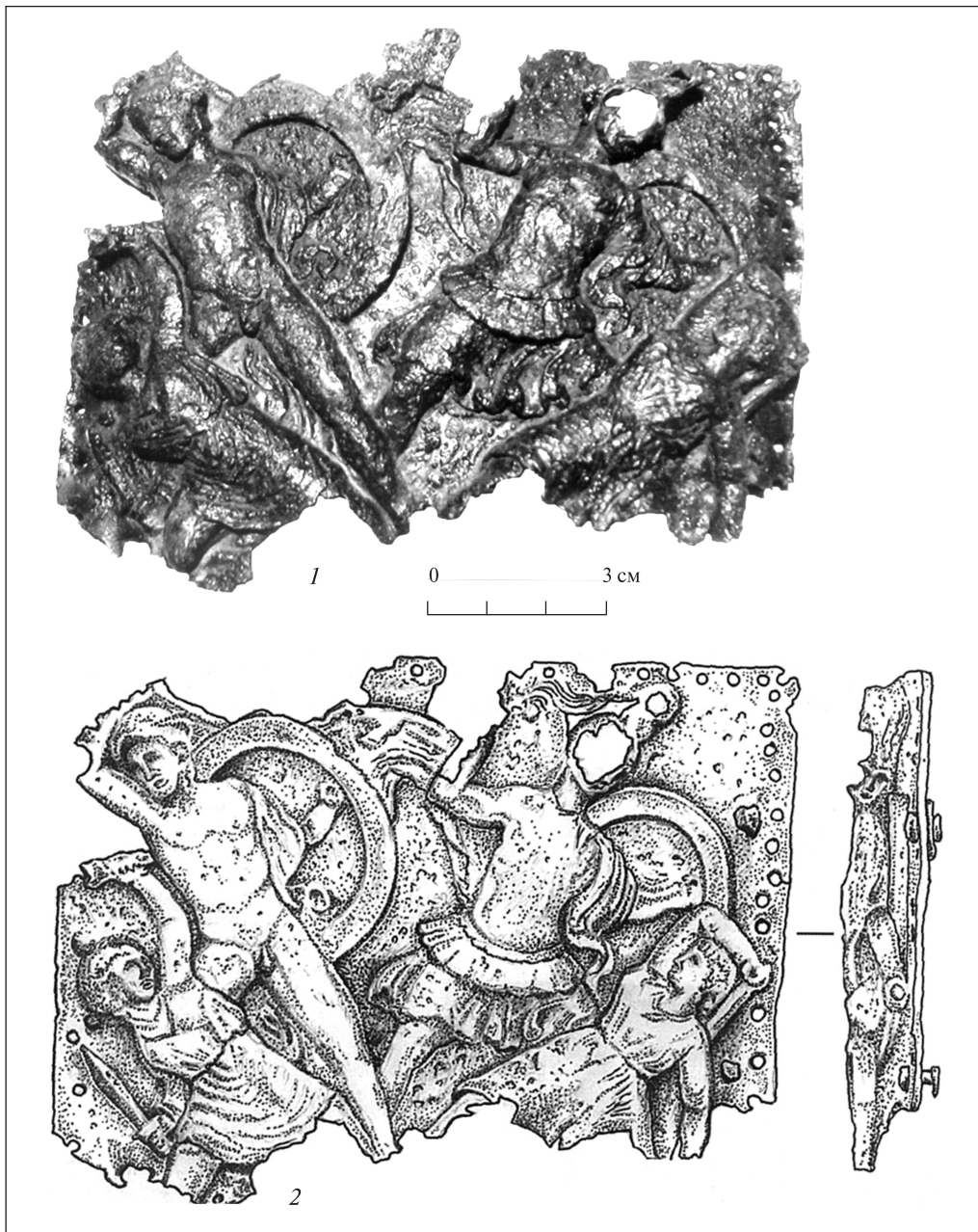

Рис. 10. Бронзова накладка з Єлисаветівського могильника (за: Копылов 2009)

кий округлий щит (Никулина 1994, рис. 2—14). Підходити до такого змішування оголених і вдягнених воїнів тільки з позиції героїзації на-вряд чи можливо. Цікаві в цьому зв'язку зображення беотійських воїнів останньої чверті V — перших десятиліть IV ст. до н. е. На надгробних рельєфах і розписному посуді гопліти показані напівоголеними, їхній одяг складають лише плащ і шолом. Однак вони взуті. Оскільки предмети спорядження на зображеннях цих персонажів докладно деталізовані, можна розглядати їх як відтворення реальної дійсності. Ймовірно, так була споряджена тільки найздатніша частина гоплітів, тоді як решта була

одягнена. У той же час греки зневажали варварів, які, на відміну від них, не надавали такого великого значення красі і досконалості тіла і тому не займалися загартовуванням і фізичними вправами (Хен. Ages. 1, 28). Через це вважалося, що оголені грецькі гопліти упевненістю в собі могли вселяти страх у супротивників-азіатів (Нефедкин 2003, с. 164—170).

Як видно з розглянутих творів торетики, зображеннями амазонок, що б'ються, прикрашалися не тільки речі, безпосередньо пов'язані з чоловіками-воїнами, — зброя, обладунок і вуздечки коней, але й, безперечно, жіночі речі — головні убори, дзеркала, парадний столовий

посуд. Отже, йдеться про предмети, без сумніву, престижного характеру. Добре відомі й випадки вторинного використання рельєфів зі сценами амазомахії (внаслідок їхнього пошкодження або з інших причин). Прикладом цього можуть бути згадувана бронзова накладна пластина з Єлизаветівського могильника, серія люстер, покришок і футлярів, прикрашених рельєфними пластинами (Sahn 1989, S. 25) та ін., що відносяться до періоду раннього еллінізму. Невелика добірка таких предметів опублікована М.Ю. Трейстером (Трейстер 2001, с. 245).

З урахуванням композиційної побудови, зображення сцен амазомахії на творах античної торевтики представлені двома основними варіантами — двофігурними і трьохчотирихфігурними композиціями (Treister 2004, р. 197). У той же час вибір варіанта композиції обумовлювали форма і розміри рельєфів, які, безумовно, залежали від призначення прикрашеного ними виробу.

Хронологія і географія розповсюдження творів мистецтва з сюжетами грифомахії та ама-

зомахії дещо різняться. Сцени грифомахії більш характерні для творів художньої культури периферії античного світу. Тут амазонок сприймали як служительок Великої богині, і вони уособлювали зв'язки з потойбіччям (Шауб 1993, с. 85; Мачинский 1998, с. 114). Імовірно, ці зображення ілюстрували якісь місцеві варіанти міфів про амазонок. Схоже, тут існував сюжет, в якому амазонки (поряд з арімаспами) намагалися відібрати золото у грифонів, що його стерегли (Скржинская 2010, с. 228). На жаль, в літературних джерелах цей сюжет не зберігся. Проте такі зображення відомі на розписних вазах так зв. керченського стилю. Серед пам'яток материкової Греції мотив грифомахії відсутній.

Сцени амазомахії мали широке розповсюдження і відображали художні орієнтири і вподобання і еллінів, і римлян, і варварського (у нашому випадку скіфського) населення. Ці мотиви приваблювали майстрів різних напрямів мистецтва і, відповідно, були відтворені в різних матеріалах і розмірах — від дрібних речей і малюнків до великих статуй і фризів.

- Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р.* Чертомлык (скифский царский курган 4 в. до н. э.). — К., 1991.
- Анфимов Н.В.* Комплекс бронзовых предметов из кургана близ ст. Темижбекской // Культура античного мира. — М., 1966. — С. 19—23.
- Артамонов М.И.* Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. — Ленинград; Прага, 1966. Атлас к ОАК за 1865 г. — СПб., 1866.
- Болтрик Ю.В., Савовский И.П.* Курган Плоская Могила // Курганы Степной Скифии. — К., 1991. — С. 98—107.
- Вахтина М.Ю.* Греческое искусство и искусство Европейской Скифии в 7—4 вв. до н. э. // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. — СПб., 2005. — С. 297—399.
- Велков И.* Новооткрыти старини. — София, 1938 (ИБАИ. — 12).
- Галанина Л.К.* Античный бронзовый таз из Курджипского кургана // АСГЭ. — 1969. — 11. — С. 92—103.
- Копылов В.П.* Накладка со сценой амазомахии из Елизаветовского могильника // РА. — 2008. — № 4. — С. 91—96.
- Копылов В.П.* Нижне-Донской культурно-исторический район в системе международных отношений (VII — первая треть III в. до н. э.) // Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время. — Ростов-на-Дону, 2009. — С. 28—38.
- Мальмберг В.К.* Воин, защищающий павшего товарища, на чертомлыцких ножнах и других памятниках греческого искусства // Сб. Харьковского историко-филологического общества в честь проф. В.П. Бузескула. — Харьков, 1914. — С. 1—10.
- Маразов И.* Амазонката и самодивата // Митология, искусство, фольклор. — София, 1985. — 1. — С. 90—117.
- Маразов И.* Опыт реконструкция на хипомита в древна Тракия // Искусство. — 1985а. — № 3. — С. 20—30.
- Мачинский Д.А.* Пектораль из Толстой Могилы и Великие женские божества Скифии // Культура Востока. Древность и раннее Средневековье. — Л., 1978. — С. 131—150.
- Мачинский Д.А.* Страна аримаспов, простор ариев и «скифские» зеркала с бортиком // Проблемы археологии. — СПб., 1998. — 4. — С. 102—118.
- Мирошина Т.В.* Греческие головные украшения Северного Причерноморья // КСИА. — 1983. — 174. — С. 11—17.
- Нефедкин А.* Нагота греческого воина: героика или реальность? // Проблемы античной истории. Сб. научных статей к 70-летию со дня рождения проф. Э.Д. Фролова. — СПб., 2003. — С. 151—170.
- Николев Б.* Фракийский клад из Рогозена. — София, 1986.
- Никулина Н.М.* Искусство Ионии и Ахеменидского Ирана. — М., 1994.

- ОАК за 1864 г. — СПб., 1865.
- ОАК за 1865 г. — СПб., 1866.
- Пругло В.И. К вопросу о дате кургана Большая Близница // СА. — 1974. — № 3. — С. 64—77.
- Раевский Д.С. Эллинистические боги в Скифии? (к семантической характеристике греко-скифского искусства) // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 49—71.
- Райс Т.Т. Скифы. Строители степных пирамид. — М., 2009.
- Скржинська М.В. Боспорські міфи в ілюстраціях античних вазописців IV ст. до н. е. // Археологія. — 1997. — № 4. — С. 58—66.
- Скржинская М.В. Фантастические существа в культуре, искусстве и религии античных государств Северного Причерноморья // Боспорские исследования. — Симферополь; Керчь, 2010. — XXIV. — С. 193—290.
- Строганов С. Докладъ о дѣйствіяхъ Императорской Археологической Комисіи за 1864 годъ // ОАК за 1864 г. — СПб., 1865. — С. I—XX.
- Трейстер М.Ю. Тема амазомахии в тореутике поздней классики и раннего эллинизма (к вопросу о фаларах из кургана Большая Близница) // Боспорский рельеф со сценой сражения. — М., 2001. — С. 243—283.
- Тугушева О.В. Сцены амазомахии на боспорских пеликах // Там же. — С. 216—229.
- Фиалко Е.Е. Амазонки в памятниках античного искусства // Боспорские исследования. — Симферополь; Керчь, 2010. — XXIV. — С. 152—192.
- Фол А., Николов Б., Машов С., Иванов П. Тракийското съкровище от Рогозен. — София, 1988.
- Шауб И.Ю. Религиозно-мифологические представления жителей Боспорского царства (некоторые сюжеты боспорских пелик) // Consilium Eirene XVI. — Prahae, 1983. — Vd. 2. — С. 72—75.
- Шауб И.Ю. Погребения кургана Большая Близница как источник по истории религиозных представлений жителей Боспорского царства // КСИА. — 1987. — 191. — С. 27—33.
- Шауб И.Ю. Амазонки на Боспоре // Скифия и Боспор. Мат-лы конф., посвященной памяти академика М.И. Ростовцева. — Новочеркасск, 1993. — С. 79—88.
- Blome P. Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig. — Genf, 1999.
- Cahn D. Waffen und Zaumzeug: Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig. — Basel, 1989.
- Fornasier J. Jagddarstellungen des 6.—4. Jhr. v. Chr. Eine ikonographische und ikonologische Analyse. — Münster, 2001.
- Fornasier J. Ein Sieg wie kein anderer? — Athens Triumph über die Amazonen // Amazonen. Geheimnisvolle Kriegerinnen. — Speyer, 2010. — S. 53—57.
- Piotrovsky B., Galanina L., Grach N. Scythian Art. — Leningrad, 1986.
- Treister M. The Theme of Amazonomachy in Late Classical Toreutics. On the Phalerae from Bolshaya Bliznitsa // Pontus and the Outside World. Studies in Black Sea History, Historiography and Archaeology. — Brill; Leiden; Boston, 2004. — P. 195—223 (Colloquia Pontica. — Vol. 9.).
- The Metropolitan Museum of Art. Greece and Rome (ed. J. O'Neill). — New York, 1987.
- Walters H.B. Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum. — London, 1899.
- Züchner W. Griechische Klappspiegel // JDAI. — 1942. — 14.

Надійшла 15.06.2010

Е.Е. Фиалко

СЮЖЕТЫ АМАЗОНОМАХИИ И ГРИФОНОМАХИИ В АНТИЧНОЙ ТОРЕУТИКЕ

Среди большого разнообразия художественных произведений античного искусства изделия тореутов составляют относительно небольшую серию. Как правило, эти вещи достаточно оригинальны и яркие. Особую группу составляют металлические образцы, в орнаментике которых использованы мифологические и исторические сюжеты на военную тематику. Среди самых любимых и популярных персонажей античные мастера часто отдавали предпочтение изображению амазонок.

На произведениях тореутики сюжет битвы с амазонками представлен в двух разновидностях — грифономахия и амазомахия. Первый передан на хорошо известном золотом калафе из Большой Близницы и аппликации из кургана Жирный; второй — на серии однотипных украшений конской узды из Большой Близницы, обкладках ножен мечей из курганов Чертомлык, Чайн и Восьмого Пятибратнего, серебряном сосуде из Рогозенского клада и орнаментальных пластинах и накладках различного назначения, происходящих из разных памятников. Украшенные сценами амазомахии и грифономахии предметы, несомненно, имели престижный характер, хотя хорошо известны случаи вторичного использования рельефов со сценами амазомахии (вследствие их поломки или по иным причинам).

Хронология и территория распространения произведений искусства с сюжетами грифономахии и амазомахии несколько различны. Сцены грифономахии более характерны для художественных произведений периферии

античного мира, где амазонки воспринимались как служительницы Великой богини и олицетворяли связи с загробным миром. Вероятно, эти изображения иллюстрировали какие-то местные варианты мифов об амазонках, не сохранившиеся в литературных источниках. Сцены амазономачии имели широкое распространение и отображали художественные ориентиры и предпочтения как эллинов и римлян, так и варварского населения.

O.Ye. Fialko

SCENES OF AMAZONOMACHY AND GRIFFINOMACHY IN ANCIENT GREEK TOREUTICS

Among a large variety of Ancient Greek works of art production, the works of toreutists form a relatively small series. Usually, these items are quite original and outstanding. Particular group is comprised by metal specimens with mythological and historic scenes on military themes in their ornamentation. Among the most favourite and popular personages the ancient craftsmen often preferred images of the Amazons.

Scenes of fight with the Amazons are presented in works of toreutics in two variants: griffinomachy and amazonomachy. The former is depicted on the well-known golden kalathos from Velyka Blyznytysya and on the overlay from Zhyrnyi barrow; the latter is depicted on the series of identical decorations of a horse bridle from Velyka Blyznytysya, on sheathes of swords from Chortomyk, Chayan, and Vosmyi Pyatybratnyi barrows, on the silver pot from Rohozenskyi heard, and on the ornamental plates and overlays of various purpose found in diverse sites. Items decorated with scenes of amazonomachy and griffinomachy undoubtedly were prestigious, though there are well known instances of secondary usage of relieves with scenes of amazonomachy (because of breakage or for other reasons).

The chronology and the territory of dissemination of works of art with scenes of griffinomachy and amazonomachy are somewhat different. Scenes of griffinomachy are more typical for artworks of the periphery of Ancient Greek world where the Amazons were perceived as priestesses of the Great Goddess and embodied the relations with the other world. Perhaps, these depictions illustrated some local versions of myths about the Amazons which have not preserved in the written sources. Scenes of amazonomachy were common and reflected artistic guidelines and preferences of both the Hellenes and the Romans, and the barbaric population.